

Юрій Смолич
СЕРЦЕ КРАСУНІ

НОВЕЛА

1

Ми зустрічалися не частіше, як раз на день, у кондиторській Петросяна, що на Приморському бульварі.

Більше не було де й зустрітися в цьому крихітному містечку, завбільшки з звичайну дачну садибу: і без того всі мешканці цього селища мулили один одному очі зранку до вечора.

Отже, ми були майже нерозлучні цілісний день, але до кондиторської Петросяна ми неухильно з'являлися точно о п'ятій. В цю пору кондитор Петросян, за один карбованець двадцять п'ять копійок з брата, частував нас чашечкою запашної, справжньої турецької кави з двома мікроскопічними бісквітами. Ми запивали її кількома пляшками нарзану, з'їдали три кіло винограду, випалювали десяток цигарок, — і цього нам вистачало якраз до шостої. О шостій ми всі втрех ішли купатися.

І на цей раз наш етикет майже не був порушений. Я кажу — майже, бо Ольга, проти звичаю, хвилини на десять спізнилася. Вона прийшла саме тоді, як ми з Давидом бралися вже до другої чашечки кави.

— Я спізнилася не з моєї вини, — поінформувала вона, — сьогодні у нас трапився нещасний випадок: в одного хворого був жахливий напад малярії. Він просто казався і мало не кидався на людей. Кінчилося все сердечним зомлінням...

— Хіба може бути таке від малярії? — Давид скося, але надто пильно поглянув на Ольгу, і зразу ж лячно забігав очима. Він навіть трохи зблід.

— О, буває ще й не таке! — Ольга сіла і з насолодою ковтнула гарячої кави. — Буває ще гірше: стовбняк, параліч, кома. Малярія — це жахлива хвороба... Ви вже п'єте по другій? Це не по-товариському. Хіба не можна було трохи почекати на мене? — В її голосі забрехала легка колоратура капризної дівчини. — Давиде! Я вам кажу. Залишіть вашу каву. Ви доп'єте її, коли й я візьмуся до другої!

Але Давидові вже давно було не до кави. Він понуро схилився і нервово покусював свої бліді губи.

— Значить і на мене чекає таке... — схлипно зітхнув він, і мені навіть здалося, що очі його зробилися вогні.

— Що саме? — не збагнула Ольга, беручися до другої чашечки.

— Стовбняк... параліч... кома...

— Хіба у вас малярія?

— З дванадцяти років. Я захопив її ще хлопчиком...

— Але ж ви лікувалися? Коли у вас був останній напад? —

Ольга поставила чашечку і, з властивою всім медикам убійчою спочутливістю, торкнула Давида за рукав.

Я журно зітхнув і одвернувся до вікна. Крім моря, пляжу та кількох голих тіл, — і там не було нічого утішного. Весь наш надвечірній спочинок і на цей раз був непоправно зіпсований. Це ж тепер вони знову говоритимуть про всякі симптоми, наслідки і ускладнення, про температуру, бандажі, милиці, електротерапію, бальнеологію, режим, раціон, моціон, порціон... І всією цією езопівською мовою ескулапії шматуватимуть моє здорове серце, мої здорові нерви, здорове тіло і здорову психіку! Що Давид з Ольгою заженуть мене в труну, чи вже принаймні в десяток добірних і необорних хвороб — це я вже знав напевне, і до цього був готовий. Але, присягаюся, досі мені не було відомо, що в Давида ще й малярія!..

О, цей Давид! Я просто вражений, як земля й досі носить його на собі? Як їй не набридне? Послухали б, лишень ви, якими тільки хворобами наділила щедра доля цього сердегу - Давида!

Він зроду рахітик. Він сповіщає це сумно, і з його покритих зубів, покручених ніг та дегенеративного черепа ви зразу пересвідчуєтеся в правдивості такого діагнозу. Він зроду й золотушний. Вам, звичайно, відомо, які тяжкі наслідки дає ця проклята неміч у дорослому віці. Змалку він перехворів на всі законні і незаконні дитячі хвороби: кір, шарлатину, дифтерит. Про випадкові інфекції, всякі там коклюші, ангіни, інфлюєнці, гастрити — і говорити не доводиться: вони відвідали нещасне Давидове тіло разів по десять кожнісінька. Після висипного тифу бідолаха Давид недочуває на ліве вухо. Після черевного, ускладненого проривом кишечника, йому вирізано з півметра тонкої кишки. Але й з рештками своїх кишок він вправляється зле, бо за голодних років здобув собі класичного колітуса - хронікуса. Слідом за колітом з'явився й піеліт з фосфатурією. А там і склероз пішов буйно по жилах цілими діонами високосортного вапняка. Певна річ, що в результаті переобтяження лімфотракту — постійно перетравлювати та витравлювати якусь інфекцію — лімфатична система зовсім знесилася і так лопухла, що, коли б добренько промацати плоть, синяве Давидове тіло, то здалось би, що його напхано копою добірного сочинського чорносливу.

Я не можу дозволити собі обтяжати увагу читача переліком усіх Давидових хвороб, бо ж, можлива річ, і сам читач слабує

на котрись із них, і ні до чого хвилювати його зайвим нагадуванням про близькість його смерті. Здоровому ж читачеві це також навряд чи приємно, бо й він не гарантований колись захворіти і поділитися з Давидом його гірку долю. Але я мушу тільки сповістити, що постійне і довге лікування всіх цих хвороб, певна річ, розширило аорту і дошкульний міокардит заволів серцем безталанного Давида.

Я допив третю чашку брудної і смердючої кави цього прохвоста Петросяна і почав похмуро міркувати, від якої хвороби буде найлегша смерть. Ольга докладно пояснювала Давидові різницю поміж первинними та повторними симптомами малярії.

— Ах, Ольго, Ольго! Прекрасне дівоче серце, не займає міокардитами чи ендокардитами!

Звичайно, я міг би покинути ходіння сюди, до кондиторської Петросяна, і тим навіки позбутися слухання розповідей про навісні Давидові хвороби. Але ж ви розумієте життя в далекому, запротореному на голий морський берег городку, де ця кондиторська Петросяна є єдине прилюдне місце, окрім хіба, ще санаторія на п'ятдесят ліжок та причалу на п'ятнадцять рибальських фелюг? Давид працює тут завідувачем місцевої електрички з динамою в півтора обхвати, Ольга — третій місяць, закінчивши медінститут, стажує інтерном в санаторії, а я забрався сюди вдвох з друкарською машинкою кінчати в затишку роман про щасливе життя та нещасну любов. І всі ми троє, на наше нещастя, як виявилось, — земляки.

Ось що примушує нас щодня точно о п'ятій сходитися тут за набридлою кавою Петросяна та пляшками Кавмінводуправління. Земляцтво — це непоправна психічна хвороба, яка змушує людей, замість поширювати своє життя й інтелектуально розквітати, здобуваючи знайомства з новими речами й людьми — нидіти й самотравно всихати в анемічних соках перших вражень свого неповноліття, тулячися, чорт його знає чого, до випадкових спільників дитячих хуліганств.

А втім, коли пішло діло на чистоту, то я мушу признатися. До Ольги в мене зовсім специфічні почуття. Я симпатизую їй дещо більше, ніж до того примушує мене наше земляцтво. Словом, мої почуття до неї зводяться до того, що я хотів би, щоб і вона мала до мене точно такі ж почуття, які маю до неї я. Здається, я висловився досить прозоро?

Отже, тільки почувши, що в профілактичній розмові Ольги з Давидом запала коротка випадкова пауза, я шулікою падаю між ними і намагаюся перевести балачку на інше:

— А у вівторок, — кажу я, — я поїду до Одеси.

— Да? — байдуже каже Давид, цілком опанований думкою про повторні малярійні симптоми, і одвертається геть.

Ольга не каже і того. Вона мовчить, либонь і не почувши моїх слів. Вона, очевидно, занурена в обмірковування якогось надзвичайного симптому, допіру виявленого в анамнезі Давида.

— Вам, Ольго, нічого не треба в Одесі? Я завтра їду туди, — з кволою надією, майже принижено благаю я її ласки.

— В Одесі? Ні. Нічого не треба.

Вона навіть не цікавиться чи надовго я збираюся їхати.

А може ж я ніколи вже не повернуся сюди!

— Я й не знаю, чи повертатися мені сюди... — починаю я, намагаючись якось підштовхнути її увагу. Але я навіть не кінчаю цієї фрази. Ольга вже відвернулася від мене і жваво кинулася до Давида. Вона нарешті згадала назву цього ідіотського малярійного симптому. І вона береться підсумовувати всю історію ще однієї Давидової хвороби.

Кінець! З цим треба покінчити. Раз жінка абсолютно не цікавиться мсею присутністю, раз навіть розлука не може зворушити її...

Я встаю. Я знімаю шляпу. Я простягаю руку.

Замість Ольги мою руку бере Давид і мляво тисне її своєю анемічною долонею.

— Прощайте, Ольго! — виголошую я і голос мій тремтить.

Ольга нарешті кидає на мене неухажний, розсіяний погляд. Вона бере мою руку, теж розсіяно потискує її і відпускає, навіть не затримавши. Ще більш неухажно вона запитує. Так запитують, коли треба чимось заповнити непередбачену паузу:

— Хіба ви оце вже зараз і йдете?

Зараз! Негайно! — треба було заментувати і, вибігши з кав'ярні, щосили грюкнути дверима. Але, замість того, я сидюся затримати її руку і з тихим, ганебним ліризмом бельочу:

— Н-ні, знаєте, завтра. Мені ж треба скласти речі, і потім...

— Ага! — каже Ольга і одвертається знову до Давида. — Хіну треба приймати тричі на день по ноль-три, намагаючись точно встановити фатальну годину чергового нападу...

Хвилин з п'ять я стою за дверима кондиторської і ганебно обмірковую, з яким би приводом повернутися мені зараз назад. Ні до якої Одеси я зовсім не збираюся їхати. Це говорилося тільки з розрахунками на чулість Ольжиного серця. Я дивлюся на годинник і вираховую, що до шостої лишилося ще п'ятнадцять хвилин. Отже, так чи інак, а за п'ятнадцять хвилин Ольга з Давидом, — ах, знову цей чортів Давид! — будуть на пляжі. Я повертаюся і просту на пляж.

На пляжі я лягаю під кущем акації, нашим звичайним місцем купання. Я безтямно люблю море, і найбільша для мене насолода — лежати отак на гарячому піску і бездумно вдивлятися в голубизну хвиль. Я лежу і, поверх хвиль, через мініатюрну загоду, вдивляюся в двері кондиторської Петросяна.

Рівно о шостій Ольга з Давидом виходять з кондиторської, огинають затоку і наближаються до мене. Я чую останні слова їх розмови. О, щастя — що чую я! Малярикам не можна купатися! О, мила, прекрасна малярія! Нарешті, хоч одна хвороба

прислужилася і мені! Хоч в морі ми з Ольгою будемо вдвоє без цього віброна, Давида.

Я беру добрий розгін з берега, вихором перелітаю хисткимісток і з диким вереском, подвійним сальто - мортале, з триметрової височини поринаю в розкішні хвилі. Ольга скромно і боязко обминає трамплін і тихо сходить у море просто з пляжу. На моє сальто вона поглядає захоплено і заздро. За мить я вже біля неї, і вона злякано верещить, щоб я не смів хапати її за ногу. Я рицарськи пристаю на благання серця красуні, і ми плывемо поруч до буйка.

— Ах, як хотіла б я плавати так само добре, як от ви, — захлинається Ольга в прибої.

— Чого ж кращого! Давайте я вас зараз навчу!

— Ні, ні! Ой, ой, залиште — я боюся!

Півгодини минають непомітно і захоплено. Я поринаю на хвилину під воду, я плаваю всіма можливими способами і стилями плавби, я лежу, ходжу і стою у воді, я демонструю безліч водяних фокусів і спортивних рекордів — я млію від щастя і заходжуся від радощів. Ольга захоплена з мене, з моєї вправності, метикуватості, з сили моїх м'язів.

— Ах, який ви дужий! — гукає вона раз - у - раз. — Як це ви чудово робите! Як ви можете на таке наважитися? Як це прекрасно! Чудово! Чудесно! Надзвичайно!

Справді, все це чудесно і надзвичайно. Давид вже відколи махає з берега своїми незграбними, покрученими передчасним ревматизмом руками, але ми не зважаємо — нехай махає собі, бовдур і бевз. Ольга зо мною, і тільки зо мною!

Розбурхані ми виходимо з моря і з щасливим морським сміхом падаємо на гарячий пісок. Я розповідаю Ользі про всі мої подвиги на спортивному полі. Евріка! Вона, виявляється, захоплена «болецьщиця». Зачаровано і, право - слово, закохано вона слухає про мої рекорди з легкої атлетики, про призи на велодромі, про заганні мною на міжміських матчах голи. Несміливо і з пошаною вона мацає мої біцепси, марно пробує розірвати мої схрещені долоні, розсунути мені коліна, збити мене з ніг. Нарешті, я підіймаю її, підпираю долонею її поясницю і так на одній руці побідно ношу по пляжі перед пісною Давидовою фізіономією.

Потім, зморені і щасливі відчуттям нашого здоров'я і сили, ми сідаємо на піску і закурюємо. Я розповідаю Ользі систему фізичного виховання, якої я запеклий прихильник. З завтрашнього ранку Ольга хоче розпочати вправи за цією системою. Я буду її тренером. З співчуттям позираю я зверху на бідолаху Давида, що тут же коло нас на піску розпростер своє синє-жовте тіло курчати.

Сонце тим часом сідає. Його червоний кругляк набирає химерної надвечірньої форми еліпса і пірнає в золотаву габу водяного обрію. Вечірній бриз пестить наші тіла, робить їх холод-

ними, пружними і глянцеуватими, немов стиглі яблука. Ми захоплюємося з краси заходу і прозорості повітря, але Ольга мерзне під настирливими подувами бризу, шуляться й горнеться до мене. О, милий, дорогий бризе! Я обіймаю Ольгу за торс і присуваю ближче до себе. Потім я накриваю моїм махровим рушником їй плечі, не забувши кінчиком прикрити і себе. Тепер ми сидимо під одним укриталом, зовсім щільно, на серці мені радісно і я стиха наспівую стару пісеньку про футболістку, яка грала за голкіпера і не змогла захистити гола, коли забивав шута її коханий. Ольга ніяково регоче з двозначних місць, але пісенька їй подобається, вона просить проспівати її ще раз і береться сама підспівувати веселому, задьористому мотивові:

— Я футболістка, в футбол гуляла,
І я ворота захищала...

Голос Ольжин не з оперних, але звичайно приємніший за оперні. Наш дует виходить зовсім не поганий, тільки ж Давид все намагається нам підспівувати своїм катаральним фальцетом.

— І ви, Давиде, знаєте цієї пісеньки? — надзвичайно дивується Ольга. — Але ж звідкіля?

— Звичайно знаю, — знехотя відгукується Давид, так само знехотя, як і підспівував допіру, — я теж свого часу грав у цей дураський футбол.

— Ви, Давиде, грали в футбол? Та невже?!

Дійсно, я пригадую, Давид грав у футбол. Він був хавбеком у третій команді. Але ж треба було подивитися, що то за хавбек був! Його викинули після першого ж лігового матча, нещасного партача. Я регочуся і збираюся розповісти Ользі, як Давид промазав колісь пас під самісіньким ворожим голом, і дав генц, та як його бито за це після матча. Але Давид випереджає мене і відповідає на Ольжине запитання:

— А якже! Разом з ним, тількищо в різних командах. Проклята, дикунська забавка! Це ж через неї я дістав осув кишечника і всі прокляті хвороби нирок!

— Ну, що ви, Давиде!

— Звичайно! Всім запеклим футболістам кінець - кінцем осувається кишечник чи занедужують нирки. Та й серцеві моєму, я гадаю, чимало лишилося на пам'ять від футболу...

Ольга жваво повертається до Давида:

— Цікаво, — захоплюється вона, — а коліт? Він з'явився у вас після того, як ви грали у футбол, чи раніше? Адже коліт безпосередньо зв'язаний з осувом кишечника.

— Коліт? — з настороженим жахом перепитує Давид, — пізніше... Ви гадаєте, що й коліт може бути результатом цього варварського грища?

— Дуже можливо. Це надзвичайно цікаво прослідкувати, це, знаєте, може бути темою наукової роботи для терапевта;

різні види спорту, і захворювання залоз внутрішньої секреції
Адже...

Я пробую присунути Ольгу на місце і знову пригортаю її за талію, але вона неухважно відсторонюється і вже цілком повертається до Давида:

— А який був у вас нормальний стул до того, як ви почали грати в футбол? Не пригадаєте?

Лють кублиться і наростає в мені десь між шлунком та підшлунковою залозою. О, нещасний ваготонік! І чому я не скрутив тобі в'язи ще тоді, під час тренажу на футбольному полі! З останньою надією я хапаюся за Ольжину руку:

— А завтра я їду до Одеси якраз на матч! — брешу я несподівано для себе самого. — Мене викликають грати у збірній! У збірній СРСР!.. Проти Уругваю!.. Парагваю!.. Проти збірної островів Папуа!

— А болі під грудьми? — не слухає мене Ольга, — ви не помічали їх замолоду? Коли ще не грали в футбол?

Море стає темне, аж чорне. Останні відблиски вечірньої зорі розпливаються в хвилях, немов кришталі калі-гіперманганікум у теплій воді...

— А ваш сечовий пузир? Чи не помічали ви якихось змін після вашого захоплення футболом?

Я зриваю з себе мокрі труси і люто жбурляю їх об землю. Потім з одчаєм і покорою одягаю свої штани.

2

Наступні дні минають в нудній спекоті.

Прокляте море стоїть, мов закам'яніле, подібне до щербатого дзеркала в санаторній перукарні — жодного подуву бриза зранку до вечора. Розпечене повітря нездатне рухатися над землею, густе, як ряжанка, і, як ряжанка ж, вурдиться на ніч липучою задучою.

Ми бродимо, мов очманілі, понад берегом і шохвилини ліземо в масну воду затоки. Та марне — хвили не дають спочинку, не освіжають, тільки зморюють, як грязева ванна. Та й Ольга заходить у воду не вище пояса, щоб і купаючися не припиняти балачку з Давидом, якому купання категорично заборонене. Їх терапевтична розмова гучною луною котиться вздовж понад пляжем аж до причалу і в глибину моря на багато гін. Давид розповідає Ользі, як міняється в нього температура залежно від температури та тиснення повітря. В кондиторській Петросіана Ольга з олівцем в руках зираховує середньодобову, середньомісячну та річну температуру Давидового організму. Я випиваю весь наразан, і негайно ж він виливається рясним потом на мою майку. Давид принагідно інформує Ольгу про те, як потіє він вночі, вранці і надвечір. З Ольжиного вирішення зайнятися фі-

зичними вправами, під моїм безпосереднім керівництвом, так нічого і не вийшло — Ользі не вистачає на це часу.

Справа в тому, що позавчора Ольга вже остаточно діагностувала всі Давидові хвороби. Вона хитро вилучила всі гострі та інфекційні захворювання, локалізувала їх та інвентаризувала і вичерпно домовилася з Давидом про всякі там пілюлі, краплі та впорскування. Решту недуг вона зібрала до купи — проаналізувала, пересортувала, систематизувала і синтезувала, категорично довівши, що все це одним - одна, нехай і серйозна та небезпечна, однаке ж цілком конкретна і зрозуміла, медичній науці добре відома, хворість. Все горе та лихо Давидове, виявляється, в його розхитаній та розламаний нервовій системі. І Ольга в категоричній формі запропонувала Давидові, нарешті (зауважте — нарешті), лікуватися серйозно, за якоюсь, чорт її там знає якою саме, її еласною, цілком радикальною системою. Відомо ж бо, що кожнісінький молодий лікар, який щойно покінчив з академічними справами, має свою власну, цілком радикальну систему лікування абсолютно всіх хвороб. І Давид нарешті (зауважте — нарешті) таки згодився взятися до лікування серйозно.

І от вони сидять тепер, тісно схилившись один до одного, над аркушем паперу і виробляють точний раціон Давидового життя. Тепер життя Давида буде точне як палата мір і ваги. Він житиме беззаперечно і точнісінько тільки за Ольжиними приписами: спати, вставати, гуляти, їсти, пити... Потім — вольова гімнастика, ритмопластика, дієта і навіть — самонавіяння...

Вчора, прийшовши, як було умовлено, на мій перший урок фізичного виховання в ролі Ольжиного тренера, я привіс їй чудовий букет. Це — розкішний подарунок, тут, серед приморських пісків та побіч сухого стелу, де не знайти й зашкарблї торішньої колючки держидерева. А Ольга ж велика прихильниця всяких таких естетичних прикрас на столику біля ліжка й змалку закохана в зелені дерева, трави і квіти. Букет я перекупив в якогось одесита з пароплава, заплативши за нього разів в десять дорожче проти преїскуранта найдорожчої оранжереї в Ленінграді, на Проспекті 25 - го Жовтня, в люті морози кінця лютого місяця. О, як зраділа з свіжої зелені і запашних квітів Ольга! Вона нюхала, цілувала, милувала квіти, вона пестила кожний пелюсток троянди, ховала своє обличчя в ніжну зелень барвінку. Як хороше могли б ми прогаяти ці п'ятнадцять хвилин, визначені на щоденні вранішні вправи з фізичної культури!.. Але саме цієї хвилини двері відчинилися і на порозі з'явився Давид. Він приніс на вранішній аналіз сечу, бо Ольга сама робить аналізи в санаторній лабораторії.

І — пляшечку з цією рідиною Ольга роздивлялася з не меншим захопленням, як щойно мій букет...

Аж от коли моему довготерпінню прийшов кінець. Його було випито до дна.

Ні! Я не відступаюся.

Серце красуні повинно належати мені!

Високий голос мужської гідності владно заговорив в мені. Кров гарячою хвилею вдарила мені в серце — раз, а тоді ще раз. Я здобуду прихильність красуні! Вона кохатиме мене, і тільки мене — присягаюся всіма аномаліями Давидового організму!

І я вже знаю, якими шляхами простувати мені до Ольжиного серця. Я вже знаю. Я зроблю так, що вона не зробить Давидові черговий аналіз.

Присягаюсь!

3

Сьогодні я сидів в кондиторській Петросяна за п'ять хвилин до п'ятої. І дарма, що було зараз ще за п'ять хвилин п'ята — Ольга теж вже сиділа зо мною.

Рівно о п'ятій прийшов і Давид. Він тепер надзвичайно точний, виконуючи всі приписи Ольжиного раціону.

Давид кисло привітався і сів на своє місце. Петросяниха негайно ж поставила перед ним пляшечку нарзану, — кава тепер заборонена Давидові, згідно Ольжиного порціону. Давид з огидою ковтнув нарзану і заздро поглянув на наші чашечки, що парували свіжою запашною кавою.

— Ну, — мляво поцікавився він, — що там сьогодні в аналізі? Оксалати є? Мені здається, фосфатів сьогодні було менше?

— Ах! — схопилася Ольга і почервоніла. — Пробачте! Ви знаєте, я не зробила сьогодні аналізу...

— Не було часу? — вражено і ображено звів брови Давид.

— Часу? — Ольга зніяковіла зовсім: Давид же прекрасно знав, що саме сьогодні в Ольги повинно було бути найбільше вільного часу — сьогодні був вихідний день. — Часу? — вже розгубилася Ольга. — Часу... Розумієте... розумієте...

Що там було розуміти! Бачили б ви, як звиятно й незважливо поглянув на Давида я, поверх його жалюгідної пляшки з нарзаном. Бо це ж через мене Ольга не зробила вранішнього аналізу сьогодні! Цілий ранок, тобто, саме тоді, коли мала б Ольга дивитися в мікроскоп на Давидові оксалати і фосфати, ми просиділи з нею під кущем акації, в затінку, завинуті в вогкі простирадла...

Давид через силу ковтнув свій гідкий нарзан і, мало не плачучи, пробубонів:

— Алеж тепер, алеж тепер матеріал зіпсувався. І в графіку аналізів проти сьогодні було порожнє місце. Як же перевірити вплив вчорашніх процедур?

— Ах! — трохи навіть роздратовано відказала Ольга, — один день не має ніякого значення. І взагалі, я гадаю, що буде доцільніше робити аналізи не щоденно, а через день. — Потім вона рвучко обернулася вже протісінько до мене: — А з вами я ніколи не погоджуся! Ніколи, ніколи! Та ви просто неук! Ви просто ганебний невіглас!

І, вхопивши мене за обидві руки, Ольга почала бити мене депопада цитатами, формулами і непреложними істинами.

Я сидів і блаженно всміхався. Цитати, формули і непреложні істини линули повз мої вуха і мою свідомість — мені було на них наплювать. Я був неукіганебний невіглас. Чудесно! Нехай неук, нехай невіглас, алеж — аналіз сьогодні не зроблено і причина цьому — я неук і невіглас.

Справа в тому, що ми з Ольгою сперечаємося про медицину. Ще вчора ввечері між слів, наче між іншим, я недбало кинув Ользі якусь фразу про те, що в медицину не вірю. На відповідь вона тільки презирливо стенула плечима — мовляв, що з тобою, в такому разі, говорити. Але ввечері, прощаючись з Ольгою, щоб іти вже спати, я знову висловив кілька скептичних тверджень про сучасну медицину. Щось там таке про механістичність сучасної лікувальної практики, про «освічене чаклунство» ескулапів, про непоступовість самої ідеї «ціління» і про її нужденність поруч з великою ідеєю «оздоровлення» людського організму. Ці думки і твердження я безсоромно вкрав в одного з плутаних персонажів старого фантастичного роману, написаного мною років з десять тому. Ольга мало не зайшлася від гніву та обурення. Вона сплеснула руками і широко розкрила рот. Але я підняв шляпу і, ввічливо відкланявшись, рушив геть. Кілька її гнівних фраз ще долинули до мене. Але я навіть не озирнувся і зник в чорній пітьмі південної ночі.

Зате сьогодні вранці, саме тоді, як Ольга якраз ладналася засісти до Давидових аналізів, я немов ненароком пройшов повз відчинене вікно лабораторії, помахуючи простирадлом. Я йшов купатися на пляж.

— Ви сказали вчора ідіотську нісенітницю! — гукнула вона мені крізь вікно.

Я недбало махнув рукою і, не відгукнувшись, пройшов геть. Тоді Ольга зірвала з стіни простирадло, виплигнула через вікно і побігла за мною навздогін, вигукуючи мені в спину сотні різних доводів, тверджень і аргументів. Я прийшов на пляж, скинув піжаму і шубовснув у воду. Виринувши, я стилем брас поплив просто в відкритє море. Ольга була вже майже біля мене. Стилем кроль вона наздогнала мене, засипаючи цитатами із Гіппократа, Сеченова та Павлова. Назад з моря мені довелося плисти з Ольгою на спині, бо, в запалі дискусії, вона запливла надто далеко і не мала вже сил повернутися назад.

Потім ми відпочивали на піску, розкошуючи в вогких простирадлах. Розкошував втім тільки я, Ольга ж зовсім вимучилася, викладаючи мені теорію суб'єкта і об'єкта в медицині та принципи носології і носунтології. Але я не здаюся. Я підкидаю скептичні афоризми, вуличного, зовсім другосортного походження, і тільки роздмухую Ольжину непримиренність. Ми навіть обідали разом в Ольжиній кімнаті її обід, принесений з санаторної кухні, — вона не згодилася відпустити мене, поки не до-

веде мені хибності моїх поглядів. Тепер ми перебралися до Петросяна. І Ольга намагається довести мені, що я просто неук і ганебний невіглас.

Давид з тихим жахом прислухається, як у запалі суперечки ми перекидаємося з легкістю грачів в волейбол страшними медичними термінами. Сепсис,— він здригає. Шок,— він блідне. Конвульсії,— його обличчям перебігає коротка конвульсія і горло стискає спазм. Потім він наче виринає з води і навіть трусить головою, неначе струшує з себе краплі. Це він має звичку так трусити головою, коли його обсідають якісь докучливі, прикрийдумки. Таким способом він бореться з симптомами нових хвороб. На мові, інспірованій йому Ольгою, це зветься «боротьбою з самонавіянням». Якщо хтось із нас, Ольга або я, шукаючи аргументів для підсилення своєї точки погляду, звертається до Давида, питаючи його думки про таке чи сяке явище в медицині,— він стовпіє і в жасі задкує від столу разом із стільцем, немов нагло вздрівши страшний привид.

Коли ми виходимо о шостій, ідемо на пляж і потім до пізнього вечора бігаємо вздовж лінії прибою, намагаючись перекидати одне одного, доводячи правильність своїх позицій,— Давид слідує за нами кілька кроків позаду, не наважуючись піти ближче.

Пізно вночі, недбало розпрощавшись з Ольгою і відмахнувшись від її загроз: «завтра знищити мене впень»,— я їду додому, насвистуючи на весь голос:

Тебе, дівчино, хай милий горне ...

3

А втім, Ольга — людина діла і обов'язку, насамперед.

На завтра Давидові аналізи готові вчасно і розроблені докладно. Фосфати в нього не зменшуються, не зникають і оксалати. Лейкоцити понежені проти норми. З'явилися й гіалінові циліндри. Трапляється жовчний пігмент. Сліди білка ...

Все це Ольга сповіщає коротко, тільки ми сходимося в Петросяна. Давид туманіє і журно похнюплюється. Потім він трясє головою, борячися з самонавіянням, і розтуляє рота, щоб розпитатися про щось в Ольги. Та Ольга вже одвернулася від нього і накинудася на мене.

Пристрасний диспут виникає знов. Але й тепер я неблаганний. Я парирую всі Ольжині закиди, розправляюся з її тезами з хижістю степового шуліки - стервятника і роблю карколомні узагальнення та разючі висновки.

Ольга спантеличена й вражена. Її перемагає не стільки моя ерудиція, скільки моя інтуїція. Навіть у тих випадках, коли я зовсім мало поінформований в якомусь спеціальному питанні з хімії, біології чи медицини, я сміливо пускаюся берега і пливу на тих спеціальних питаннях, як дійшлий і старий морський

вовк на хвилях раптового шторму. Я осягаю матеріал інтуїтивно і швидко приходжу до висновків, на побудовання чи заперечення яких фахівці науки витрачали силу роботи і ціле своє життя. І я формулюю ці висновки значно простіше і переконливіше, дарма що на шляху до них поминув цілий лазарет скалічених точних знань, згвалтованих наукових аксіом та скривджених загальновідомих істин. Це остаточно зачаровує Ольгу.

І тепер Ольга вже не обурюється з мого неутдва, не скаже ні з мого невігластва. Навпаки,— вона вже захоплюється мною.

— Це надзвичайно! — патетично захоплюється вона. — Якби літератори, замість псувати папір солоденькими побрехеньками про нещасне кохання, взялися допомагати науковим діячам своєю емоціональною зброєю та організаційним нахилом їх інтелектів, скільки б придбала від цього наука! Її розвиток пішов би гігантськими кроками вперед. Слухайте, ви повинні прокламувати ідею потреби кожному письменникові піти за секретаря до якогось наукового діяча!

За секретаря? Що ж — нехай, для початку, і за секретаря. І я переможно позираю на Давида. Але зразу ж серце мое стискає гострий жаль. Давид сидить край столу занехаяний і самотний. В наших суперечках він не бере участі жодним словом. Навіть тепер, коли, покинувши специфічні медичні теми, ми перейшли до матерій абстрактних і узагальнень філософічних. На ці розмови Давид не реагує зовсім. Він тупо дивиться на муху на стіні, нудячися й нудьгуючи. Крім хвороб, він не вміє говорити ні про що інше. Та й про хвороби взагалі він також не вміє говорити. Він вміє говорити тільки про його власні хвороби. Чудна інтерпретація почуття власності!.. Ольга на Давида зовсім не зважає, немов його і на світі нема. Ох, ці вже жінчини! Які вони, все ж таки, зрадливі! Як легко вони відкривають і закривають свої серця. Я переймаюся глибоким почуттям до зрадженого й покинутого Давида і, уриваючи дискусію з Ольгою, повертаюся зовсім до нього:

— Чого це ти так спохмурнів, Давиде? — дружньо й заклопотано питаю я. — Тобі може недобре? Яка сьогодні температура? А пульс? Вночі був гарячий чи холодний піт?

Ольга миттю уважно позирає на Давида — унятливим оком дбайливого медика — але, зразу ж забувши за Давида, знову відвертається й хапає мене за руки, мало не зваливши з стільця:

— Геніальна ідея! Ми пишемо з вами вкупі — роман!

На якусь мить і мені, нарешті, стало відомо, що в мене є серце, пульс і все таке. Бо серце мені захололо, а потім затріпотіло чимдуж. Я переміг! Ми з Ольгою писатимемо роман!.. Чи — напишемо, то буде видно далі, але ж — писатимемо. І це вона запропонувала сама!

Я відвертаюся, щоб Давид не помітив мого хвилювання, радісного блиску моїх очей.

Тим часом Ольга вже захоплено несеться вперед. Вона вже розвиває саму ідею нашого з нею роману. Це має бути книга, яка повинна піднести на небачені ще високості медицину і лікаря. В Ольжиній палкій уяві сучасний лікар зводиться величю постаттю рицаря прекрасного образу. Пресвітлий апостол науки і натхнений громадський діяч — борець за щастя людини, отже і цілого людства. Вигадати всякі фабульні перипетії, які б виносили медичну науку та її рицаря, лікаря, на небачені ще верховини — то вже буде моя справа: Ольга великодушно відступає це мені. Але — це ні в якому разі не повинно бути якоюсь банальністю з примітивними й заялозеними концепціями нещасного кохання. Це має бути якийсь зовсім новий, недоторканий досі сюжет, щось суто - медичне, щось медично - людське, щось людськи - проречисте. Звичайно, — в основу має лягти якась складна й важлива наукова проблема. Тут вибір багатющий і необмежений. Можна, наприклад, спинитися на якихось ідіопатичних явищах, явищах таємничих для ока обивателя в природі людини, нерозгаданих ще й наукою, але через які можуть бути розкриті не тільки нові горизонти медичної науки, а й самий внутрішній світ людини.

Тут Ольга дещо заплутується і робить невеличку паузу, щоб розібратися самій в тій навалі ідей, що нахлинули на неї, як злива. Я дивлюся на неї в захваті, захоплений покищо не стільки її ідеями, як нею самою. Давид користується з цієї паузи і щось буркоче з свого кутка.

— Що ти кажеш? — перепитую я, намагаючися виявити до нього якнайбільше дружньої уваги.

— Ідіопатичні явища, — жує Давид, — справді, ідіопатичні явища, це надзвичайно цікаво. От, скажімо, у мене, наприклад ...

Ну, ясно — Давид хоче повідати ще про якусь з своїх ново-відкритих хвороб. Але я роблю вигляд, що дуже зацікавлений і навіть підморгую Ользі — зробимо, мовляв, ласку, послухаємо його.

— От, наприклад, — тягне далі Давид, — у мене палець. Великий палець на лівій нозі ...

Господи! Невже й пальці мають якісь спеціальні недуги?

— Палець! — підтверджує Давид. — Я, власне, ніколи на нього не звертав уваги. Але, уявіть собі, в ньому надзвичайно цікаві ідіопатичні явища ...

Він змовкає, щоб дати нам час уявити собі можливі в його пальці ідіопатичні явища. Це вже така ідіотська Давидова манера — сказати щось, а потім п'ять хвилин дивитися мовчки на співрозмовця, з обличчям змовника державного перевороту в Мексиці.

— Явища! — нарешті урочисто докінчує він. — Уявіть собі, що в ньому щось наче голками штрикає, щось немов переливається — вроді я почуваю рух крові по капілярах, щось не-наче б то шарудить ...

— Шарудить? — на втіху йому вдаю я перестрашене замирання серця, і відчуваю, що й моя фізіономія мимоволі переймає цей ідіотський вираз мексиканської таємничості. Господи! Ну, хіба ж може «шарудіти» в правому пальці лівої ноги? Що в ньому миші завелися, чи що?

— Шарудить! — тріумфуючи, відказує Давид.

Ольга байдуже відгукується, цілком опанована власними думками про наш з нею майбутній роман:

— Це — неврастенія. Нічого незвичайного тут немає. Подібні явища спостерігаються в застарілих неврастеників. В подошві болять у вас бувають? А в попереку ви не спостерігали випадків гострої вразливості? Це — неврастенія.

— Неврастенія... — розчаровано тягне Давид. Йому шкода, що діагноз ставиться так швидко і так безапеляційно. — Чудово, нехай собі і неврастенія. Але ж справа не в назві. І потім це ще не все.

— Не все? — тоскно перепитую я, розкаюючися вже в моїй до нього спочутливості.

— Не все, — категорично відрубав Давид. — Уявіть собі, що мій палець... — Він тягне, смакуючи, з прочулою мімікою, якій позаздрив би перший — ліпший фізіономіст, і я вже цілком виразно уявляю собі, як в цей момент він обережно рухає пальцем в широкому парусиновому черевуку, — мій палець реагує на всякі явища зовні. Наприклад — на звуки.

— На звуки?! — не витримую я, справді здивований з такої чудної властивості звичайного собі людського пальця.

— Атож, на звуки!

Ольга теж зацікавилася і на мить немов виринає з рою творчих думок, що обсіли її.

— Уявіть собі, що я спостеріг, — запалюється Давид, підбадьорений нашою увагою. — Ви, наприклад, пригадуєте той шорткий такий металічний шелест, який чуєш постійно, коли їдеш трамваем? Пригадуєте? А коли трамвай спиняється, то першої хвилини ви навіть відчуваєте таку, немов порожнечу, таку якусь звукову прострацію. Хіба ні?

— Ну, ну?

— Так от. Уявіть собі, що звуки ці немов би резонують у мене в пальці. І коли трамвай стане, я відчуваю, що палець німіє. Терпне. Поки трамвай не рушить з місця знову. Га?

Це, нехай і кумедно, але справді цікаво. Я слухаю Давида вже з щирою зацікавленістю. Чудний і цікавий індивід. Його б кудись в інститут експериментальної медицини, на жалування, як експонат.

— Цікаво! — каже і Ольга, одірвавшись нарешті від своїх мрій. — Це рідкий випадок вразливості. Унікальний випадок реакції периферійних нервових кінцівок. Ну, ну?

Давид побідно оглядає нас, цілком щасливий відчуттям своєї унікальності, і, нахилившись ближче через стіл, переходить на зовсім конспіративний шепіт:

— А музика?! — видихає він одним разом, викотивши очі, як повішений.

— Що — музика? — переймає мене жах.

— Уявіть собі, я чую музику пальцем! Так, так, так! Тобто, чую музику я, звісно, як і всі, вухами, але в той же час щось там таке вібує і в пальці, ну, зовсім в унісон самій мелодії. Вище і нижче, швидше і повільніше. Я навіть почуваю від того немов би якийсь лоскіт у пальці. Га? Ви уявляєте собі?

Уявити це дуже важко, але ми все ж таки не можемо не уявити. Я з інтересом поглядаю на Давида і навіть нишком позираю під стіл, на ноги з таким надзвичайним пальцем. Жовті парусинові Давидові черевики нетерпляче постукують носками об підлогу. Ольга також широко зацікавлюється.

— Цікавий ідіосимптом неврастенії. Щось подібне є занотоване в літературі, але я не пригадаю, щоб спостерігалися реакції на музику. Скажіть, це у вас зосереджується в самому пальці? А інші точки ноги? Наприклад — стопа?

Давид не зразу дає відповідь. Пороздумавши, каже, що це треба перевірити. Ми розплачуємося з Петросяном і йдемо на набережну, де реве санаторний гучномовець.

Сівши на ослончику, ми слухаємо інтродукцію до опери «Кармен» і прикипаємо поглядами до Давида. Гучномовець реве як бугай, і Давидів палець не може його не почути, але ми боїмось, що за ревом, свистом і хрипом недосконалого «Рекорда» може пропасти сама мелодія, а, хто ж його знає, може палець надто делікатний і реагує лише на виразну і м'яку мелодію. Давид сидить, заплющивши очі, вся його істота — напруження: він дослухається. Він — весь увага. Хвилин зо дві він урочисто мовчить, немов спиритичний медіум.

Нарешті він подає признаки життя.

— Ну, ну? — кидаємося ми.

— Чую, — шепоче він, — але, знаєте, яқось невиразно. Чи не тому, що неодмінно треба почути?

— А так, так, — зразу ж згоджується Ольга, — це може бути. Це психологічно вірно: коли треба спостерегти якесь явище в собі самому, його дуже важко спостерігти навмисне. Буває, що таким чином зовсім зникають деякі симптоми: хворий починає уважно придивлятися до якогось симптому, і цей симптом зникає зовсім. На цьому можна навіть будувати симптоматичне лікування.

— Але все ж таки я чую! — хапається Давид. — От тремтить щось в пальці... От, от! Так, це безперечно в якійсь одній точці. Але, уявіть собі, я не міг би вказати точно цю точку...

Спостереження забирають у нас цілий вечір. Ми ходимо на берег послухати, як реагує Давидів палець на шум прибою. Ми піджидаємо санаторний автобус, щоб встановити чи вразить палець торохкотіння мотору і зокрема сирена гудка. Потім ми з Ольгою співаємо дует, щоб пересвідчитися, що палець реагує і на во-

кальне мистецтво. Нарешті, Ольга приносить з санаторного клубу камертон, і ми вивчаємо реакцію пальця на кожну ноту гамми. Виявляється, що палець найдужче реагує на густі й низькі ноти басового регістру, тобто на ноти, які видобуваю з своєї горлянки я.

На ранок наступного дня нам щастить організувати експеримент з гудком пароплава, хоровим співом, вдарами молота по ковадлу і вереском немовляти. Вереск немовляти викликає в пальці різкий і дошкульний біль.

Принагідно ми виявляємо ряд інших явищ в Давидовому організмі. Давид констатує біль в правій п'яті, неподільно зв'язаний з експериментами над його музикальним пальцем. Крім того спостерігається отерпіння в попереку, тупе тиснення в плечі та штрикання в лівій половині потилиці.

Досліди над пальцем забирають весь наш вільний час на наступні дні. Покінчивши з роботою в санаторії, Ольга, як тінь, ходить за Давидом. Такою ж тінню за Ольгою плентаюся й я. Мені Давидів палець вже страшенно набрид і кілька разів я пробував відвернути Ольжину увагу на щось інше — на прозорість далеких морських горизонтів, на чудернацькі візерунки хмаринок на заході, на спів жайворонка в степу за могилою. Ольга тільки нетерпляче відмахується. Вона не хоче слухати ні декламації віршів Єсеніна, ні невинних вірменських анекдотів, ні нюхати квітів, за якими я тепер щодня досхідсонця бігаю в степ до озера за дев'ять кілометрів. Навіть квіти не приваблюють її!.. Шож, — дорікати їй, звичайно, не доводиться. З наукового погляду справа з феноменальним Давидовим пальцем очевидно заслуговує на особливий інтерес. І, чим можу, я допомагаю Ользі. Я ношу за нею її зошит, бо всі спостереження вона зразу ж нотує, я бігаю до її кімнати за тією чи іншою книжкою, потрібною для негайної довідки, я роблю виписки цитат з медичної енциклопедії. Я вже абсолютно вимучився і ледве пересуваю ногами. Ніч також не дає мені відпочинку, бо, катуючися з Ольжиної неуважності, я зовсім втратив нормальний сон. Одного тільки Давида не бере ніяка втома, він зранку до вечора на ногах і невтомно розповідає нам все нові й нові спостереження над власною персоною. Почуває себе він зараз значно краще, — очевидно, Ольжин метод раціонального лікування вже дається взнаки, — він посвіжішав, щоки порожевіли, рухи стали жвавіші й сильніші. До того ж він почав щоденно акуратно голитися.

Однак, від дальших експериментувань над пальцем Давид раптом відмовляється. Він заявляє, що перестає відчувати, а палець перестає реагувати, коли на нього звертати стільки уваги. Це лякає Ольгу і, щоб зберегти симптом, вона негайно ж припиняє нові експерименти.

Аж от коли я полегшено зітхаю. Нарешті Ольга належатиме мені!

Я голюсь особливо старанно, міняю галстук, вдягаю свіжо

випрасовані білі штани і прогулююся перед брамою санаторія, піджидаючи коли вийде Ольга, закінчивши вечірній обхід по палатах. Коли вона з'являється біля хвіртки, я біжу через волейбольний майданчик, розмахуючи тютюбейкою.

— Ура! — кричу я. — У мене все готове. Завтра ми можемо починати.

— Що — готове? — не розуміє Ольга. Обличчя її зосереджене, думки обсядають її високе засмагле чоло. — Що — можемо починати?

— Як — що? Наш роман. Фабула в мене вже готова. В основу сюжету лягає ідіопатологія, як проблема розкриття душевного світу індивіда. Розумієте...

— Ах! — докучливо відмахується Ольга, — це ви про роман. Йі - право зараз у мене немає на це часу. Мені треба скористати з цього перепочинку, який ми дамо Давидові, і розробити вже занотовані спостереження.

— От - от! — підхоплюю я. — Про це й мова. Ми працюватимемо над цим разом. Ваші матеріали і мають лягти в наукову підоснову роману. Ми схрещуємо їх, так би мовити, з мою фабулою і тоді...

— Ах! — ще докучливіше одмахується Ольга. — Ну, як ви не розумієте? Питання надто серйозне, щоб віддавати його на поталу вашій белетристиці. Це суто - наукова проблема. І я спіняюся на ній, як на темі для наукової доповіді. Вивчення людини це вам не белетристика!

— Але... — пробую я ще щось промимрити, та Ольга вже забуває про мою присутність і знову повертається до своїх думок. Вона морщить лоб, щось згадуючи і щось передумуючи.

Кілька хвилин ми йдемо мовчки. Власне іде Ольга, а я товчуся позаду, забігаючи то з лівої то з правої руки.

Нарешті, відчайвшись, я вдаюся до останнього.

— Розумієте, я так і думав писати роман сам, але поскільки мені зараз треба спішно виїхати... мене викликають телеграфно... і я хотів би... до того часу, як я повернуся...

— Ах, ви виїжджаєте! — нарешті звертає Ольга на мене увагу. — Це дуже добре. Я тоді зможу спокійно зосередитися над зібраними матеріалами і як слід розробити їх. А то наші з вами прогулянки відволікають мою увагу і я марную безліч часу... А незабаром мені треба братися до нових експериментів над Давидом...

Виїздив я вранці на світланку.

Я приволік до автобусної зупинки чемодан, портплед і друкарську машинку — все моє майно. Знявши шляпу, я витер піт і прихилився до акації, замруживши очі. Вранішнє сонце вже підбивалося ген над степом і припікало мою непокриту голову. Але я не зважав. Думки мої, вся моя істота були зосереджені зараз

лише на одному — прийде чи не прийде Ольга? Бо вона пообіцяла прийти провозжати мене до автобуса. Прийде, чи черговий вранішній аналіз Давидових оксалатів не залишить їй на це п'яти хвилин вільного часу? А коли прийде, то — чи питає чому це, виїжджаючи на кілька днів, я беру стільки багажу, все своє майно — і чемодан, і портплед, і машинку? Питає чи не питає? А якщо питає, то чи сказати, що я вирішив виїхати назавсім? А якщо сказати, то чи викаже вона сприводу цього жаль? А якщо викаже і попросає повернутися, то — повертатися чи просто не їхати?

— А! — раптом розітнулося біля самого мого вуха. — Ти вже тут?

Я розплющив очі. Передо мною стояв Давид. Давидові я не казав нічого про мій від'їзд, бо, як бачите, і сам не був певний, що він відбудеться.

— Так, значить, ти таки їдеш? — поплескав Давид мене по плечі. — Ну, що ж, бувай. Щасливої дороги! А он і автобус підкочує. Я зараз виберу тобі місце зручніше, щоб тебе не закачало в дорозі. І перевірю чи справна машина. Щоб не трапилось ще аварії. Ти гляди, не простудися, не висувайся з вікна, не пий сирої води. Як снідатимеш на станції, неодмінно помий перед тим руки...

Я не слухаю навісне Давидове турботливе блягузкання і дивлюся просто перед собою. Бо просто передо мною стоїть Ольга. Вона ж прийшла разом з Давидом, навіть під руку з ним. І вона пояснює оце мені:

— Давид якраз нагодився. Він саме приніс вранішній аналіз і взявся мене провозжати. Моціон йому дуже корисний. А він і не знав, що ви виїжджаєте. Він так жаліє, що ви виїждите. І справді ж — ви добре впливали на нього, ви розважали його і не давали йому зосереджуватися на своїх хворобах...

Ольга говорить все це швиденько, скося позираючи на годинник на руці. За п'ятнадцять хвилин їй вже треба бути в санаторії. На мої чемодани, портплекди і машинку вона не зважає. Автобус вже наповнюється народом і шофер гуде, запрошуючи не баритись.

— А оце, — хапаюся я мерщій, — мої чемодани. Це мої чемодани, Ольго, — кажу я. — Це всі мої чемодани. І портплед, і машинка. І чемодан...

Серце моє стискається, в грудях холодне, руки тремтять. Я чекаю. Я чекаю, щоб Ольга спитала. Спитала чому я забираю з собою всі мої речі. О, спитай! О, спитай! — молюся я.

— Це всі мої чемодани, — шепочу я.

Нарешті Ольга звертає увагу і на чемодани.

— Які гарненькі чемодани! — привітно каже вона. — Де ви їх купували? Але ж чому ви не кладете їх до автобуса. Глядіть, ще забудете, тоді доведеться повертатись!

Світ туманіє довкола і ясний день обертається в чорну ніч.

І в цьому нічному морозі я бачу, як Давид метушливо й запобігливо хапає мої чемодани і намагається волокти їх до багажного місця. Але я чую, як Ольга гукає йому, перехоплюючи його руку :

— Давиде, що ви робите ? Вам же не можна підіймати важких речей. Ви маєте нахил до гили ! Він же може це зробити сам.

Ну, звичайно, я можу це зробити сам.

Я хапаю в праву руку чемодан, в ліву портплед, машинку зубами — і мерщій тиснуся до автобуса. Шофер гуде настирливо, і треба поспішати. Ольга вже виймає з кишені хусточку, щоб помахати мені, коли, прощаючися, я визирну з вікна. Але я не визирну, не визирну — хай знає, що я не визирну !

Однаке, всівшись, я насамперед визирую.

Ольга з Давидом стоять об руку, і Ольга знову позирає на годинник. Її голова так близько від вікна, що, коли б перехилитися, то на прощання ми можемо навіть поцілуватися. Шофер дає гудок і включає мотор. Зараз автобус рушить.

Я перехилиюся через підвіконня і на секунду, на якусь мить, мене затуманює аромат Ольжиного волосся. Я заплющуюся, витягаю губи — і Давид зразу влучає в них своїми губами. Апетитно він цмокає мене на прощання. Потім його губи ковзають вздовж моєї щоки і потрапляють мені в вухо — бо саме цієї секунди шофер дав газ і відпустив гальма. Машина здригається і рушає з місця. Але Давид ще встигає швиденько прошепотіти мені на вухо :

— Слухай ! Ти можеш собі уявити, що всю цю історію з пальцем я просто собі вигадав ? Га ? Правда, здорово ?

Автобус покотив.

І рука моя так і застається піднесена вгору, немов для страшного удару. Але під акацією тріпотить щось біле — то значить Ольга махає мені на прощання хустинкою — і я використую мій жест для того, щоб помахати їй у відповідь.

Але вітерець вже розвіяв клуби синього бензинового диму, і я бачу, що помилився. Помахи білої хустки — то зовсім не були прощальні привіти мені. То Ольга обмахує лице Давидові, що так розгарячився, метушившись біля моїх чемоданів. Дорога повертає за ріг, і на повороті я ще встигаю побачити, що Ольга держить Давида за руку і уважно дивиться на годинник. Вона рахує йому пульс ...

Терень Масенко

ПОЕЗІЇ

КІНЬ КОТОВСЬКОГО

Фанфири плач, ти всю Одесу в тінь
Закутуєш, південне небо хмариш...
І за труною командира кінь
Іде з людьми, як воїн і товариш.

Колгосп Котовського через багато літ
Все дгляда його прекрасні ноги.
І кінь з людьми чекає сурми мідь,
Щоб знов іти до слави й перемоги.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬ- СЬКИЙ

Вол. Беляву.

В ліричній місті Кам'янці
Будинки, наче цвіт акацій...
Полячка з чотками в руці,
Незвикла до думок і праці.
І логарифми на робфаці
В далекій місті Кам'янці.

Пятнадцять літ чудових буднів
Чи я побачу знов тебе —
Весни моєї незабутне
Подільське небо голубе?..

ЦВІТ ГРУШІ

Як наречена, нецілована ніким,
Як твір землі, що має власну душу—
Стоїть під сонцем ніжним і палким
Торжественна, молочно-біла груша.

Мине весна, минуть літа, віки,
І зникнем ми і зникнуть покоління,—
І правнучка її під сонцем отаким
Цвіститиме знов без жалю і боління.

ОЛЕСЯ

Виринають щогли із води,
Завертають з моря до Одеси...
Нашо ходиш, дівчино сюди,
Нащо в море дивишся, Олесю?

В синій млі втопився корабель,
В голубім розтанувши озерці,
Та й поніс десь до чужих земель
Всі надії молодого серця.

Харків, 1938 р.

Геннадій Брежньов

ДІВЧИНА

Дівчина на березі стоїть,
В півня набираючи води.
Я б хотів до неї підійти,
Рину голову свою схилить
На її долоні золоті.
Стільки ждав, тривожився, шукав,
Упізнала б, руки простягла,
І уже б до ночі не пішла
В тихий дім, над кручею Дніпра.

Дівчина, всміхаючись, співа.

По роботі люблю відпочити,
Много з зорею виглядає,
Чи помріяти на самоті.
Скільки недодуманих думок,
Скільки нерозгаданих тривог...

Літній день холоде над Дніпром.

Чорні води плинуть в далечінь,
Дівчина троянди кида їм;
— Ой пливи, пливи, рожевий цвіт,
Понеси коханому привіт.
Дівчина рукою хвилю б'є,
Нахилившись низько до води,
Бризки в гору сходять

І тоді

Понад нею райдуга іде —
Так її любов іде ясна...

Дівчина, всміхаючись, співа.

Я б хотів до неї підійти,
Винести з дрімучої води,
Пригорнути і поцілувати...

Тільки жаль стривожити її,
Жаль мені дівочу гру спинять.

НА СВІТАННІ

Вікна настіж.
Вітами і вітром
Наскрізь обдає мою кімнату...

Ти ще спиш. А вже в ясній блакиті —
Рожевіє, почало світати.

Ластівки шумлять. Зітхають квіти,
Пахне м'ятою і сон-травкою.
Голубавий ранок сонце мідне
Ніби глек несе над головою.

Глянеш вправо — тільки скло і камінь,
Площі і палаци, і бульварні,
Вліво глянеш — буйний сад безкрайй
В наливному шумі дозріває.

Просто з вікон луки і дорога,
Ходять в травах табуни веселі,
Сірий бик несе могуті роги
До Дніпра, що топить буйну зелень.

Ластівки шумлять — віщують щастя,
Плід наливсь — віщує ситу осінь,
Повно сонця, в горизонтах ясно,
Б'ються в шибку золотії оси.

Харків, 1938 р.

Іван Чумаченко

СОЛОВЕЙ

(ДІВОЧА ПІСНЯ)

Не лай, мамо! Даю тобі слово я,
Що в садочку заслухалась солов'я,
А з хлопцями не ходила, не була.
Я й не чула як ішли вони з села ...
Мене клятий соловей зачарував,
Невгамовний, до зорі прощобетав.
Мов держав мене під вишнями в саду :
І йти хочу — але з місця не зйду ...
Не лай, мамо! Не лай, рідная моя!
Ні, не ляжу в постіль білу тепер я.
Побіжу я ... перша трактор заведу,—
А гуляти більш не буду у саду.
Бо узнають... сором, сором від людей.
Заворожив, скажуть, дівку соловей.

Харків, 1938 р.

Олесь Гончар

НЕХАЙ ЖИВЕ ЖИТТЯ

ОПОВІДАННЯ

Містечко вразило Катерину своїм спокоєм, тишею і порядком. Вулички, якими вона проїздила, були старанно підметені, дерева, немов попідстригвані перукарем, будиночки укріплені дебелими воротами, з вивісками на них: „у дворі злі собаки“.

В містечку все своє: і „чоловічий кравець такий то“, і „годинниковий майстер“, і „кафе-ресторан“, і будинок для приїжджих, що його тут претензійно називають „Гранд'отель“.

Зупинившись у цьому готелі, Катерина пішла в редакцію райгазети — місце своєї майбутньої роботи, але там нікого не застала, бо сьогодні неділя, і в районі вихідний день.

Недалеко від редакції, внизу, горить на сонці тисячами білих вогників озеро. Катерина спустилась крутою стежечкою і повільно пішла берегом.

Летів сонячний гарячий вітер, сухий пил. Звичайно темно-зелені дерева, тепер шуміли, лопотіли, вилискуючи спідніми сторонами листу, мов металом. По тім боці озера сріблились від сонця високі осики.

Дівчина зупинилась, оглядаючи старий човен, перекинений на піску. Біле, майське плаття її полоскалось на вітрі, обліпало стан, виразно окреслюючи форми тіла.

Борис, молодий актор місцевого робітничо-колгоспного театру, прогулюючись понад озером, ще здалеку помітив Катерину. І хоч бачив її лише в спину, зрозумів, що дівчина не тутешня.

А вона, зачувши Борисові кроки, оглянулась: смуглява, повнолиця, з буйною чорною зачіскою. Погляди їхні зустрілися, схрестились на перекиненому човні і застряли в ньому, як стріли.

Борис перший опустил очі. Вражений, збентежений пішов берегом, перечіпаючись об сухі пеньки.

А Катерина дивилась услід йому й думала: хто він, цей блідолиций високий юнак, що тільки не так пильно подивився на неї тихими відданими очима? Чом його мрійний погляд так довго затримався на тому зчорнілому човні?

Повернувшись до готелю, Катерина взяла книжку, але читати не могла. Хотіла заснути — сон не приходив.

Увечорі вийшла надвір.

По центральній вулиці і тут і там блимали ліхтарі. На низькому чорному небі тремтіли зорі, білів безкровний місяць. Іноді проходили парочки, з поодчинених вікон чулись мирні звуки патефонів. З театру доносилася музика.

Катерина взяла квиток і зайшла всередину.

Борис знав всю тутешню публіку, і тому майже інтуїтивно, відчував коли хтось новий з'являвся в театрі.

Сьогодні він щоразу нервово поглядав у зал, бо чомусь був упевнений, що смуглява незнайомка прийде на спектакль.

Катерина ввійшла під кінець першого акту і попростувала в передні ряди. Борис глянув на неї, і очі їхні знову зустрілися.

Артист як стояв, так і зацікавився; не звертав уже більше уваги ні на суфлерське шипіння з будки, ні на ідкі гримаси режисера з ложі, які значили, що Борис порушує спектакль.

Катерина взялася за спинку стільця, але задивившись на сцену, не сідала. Вона одразу впізнала в акторові, загримованому під комсомольця з часів громадянської війни, того юнака, що зустріла сьогодні на озері. Дивлячись на нього, вона мов увібрала в себе його очі, і вже коли Борис і в гру включився, і зійшов зі сцени, Катерина, сидячи між незнайомими людьми, бачила, як плавають у просторі ті глибокі очі, збуджуючи в ній мрії та солодку бентежність.

А Борис, в антрактах неухважно слухаючи режисерові вичитування, старався вгадати, хто вона, та сувора на вигляд смуглявка, що як невідома птиця залетіла в затишні містечкові сади, розбудила в хлопцеві молоді почуття.

Виступивши в останньому акті, Борис глянув у зал, і серце йому обірвалось: місце, де сиділа незнайома, було вільне.

Сяк-так дотяг роль до кінця. З театру вийшов утомлений, більш ніж звичайно.

Спить містечко. Вся земля потоплена в тьмяноглубій воді, сизі обриси далекого лісу, будинків, дзвіниць стерлися, м'яко розпливлися. Все наче ві сні, або на дні моря: нечітко, голубо, фантастично.

„Де вона?“ — думав Борис, прямуючи до озера.

Він сів на трухлявому човні, мов освяченому її поглядом, і чогось ждав. Відчував, що має статися хороше щось, незнане досі, хоч і не уявляв, що саме.

Раптом затріщали за спиною гіллячки верб. Борис, озирнувшись, злякано стрепенувся: прийшла вона!

— Я почувала, що ви прийдете сюди, — сказала Катерина, сідаючи поруч.

Борис розгублено мовчав і не ворушився, наче боявся, що дівчина зникне, як мана. Катерина вразила його рішучим владним поглядом темних очей та своїм голосом, міцним і соковитим.

Спочатку хлопець губився від незвичайної близькості, не міг договорити фрази, а Катерина тільки розуміючи посміхалась і, взявши його за руку, лагідно підбадьорювала:

— Більше витримки, друже... Ти ж грав сьогодні в „Як гартувалась сталь“.

— А чому ти не добула до кінця?

— Грали ви скучно.

Борис швидко оволодів собою: сила Катерини ніби переселялась в нього, і він відчував себе, як курча під крилами.

Розповідав про минуле свого містечка, про підземні ходи, які осталися ще з часів нападу татар, про місцевий музей, цінності райбібліотеки, про взаємовідносини між акторами трупи.

А Катерина старалась розпитати його, що робить молодь вечорами, чого їй не зистачає, як розгорнена спортивна робота, чи люблять читачі райгазету, що говорять про неї.

Борис сидів збуджений. Ця місячна ніч на березі озера, стишена, мов здалеку, мова, гарячий дотик коліна дівчини, — все це настроювало його по-новому, хотілося вчинити щось незвичайне, якийсь подвиг, щоб здивувати людей і зокрема Катерину. В цю мить він готовий був летіти хоч на полюс.

Граючись кишеньковим ножиком, актор вирізьбив на човні спочатку літеру, потім другу, і це йому сподобалося. Вже із задоволенням кінчив: „Нехай живе життя!“

Катерина прочитала і замислилась. По паузі звернулась до Бориса:

— А ти розумієш, що ти написав?

Акторові стало ніяково...

А між тим, прокинувшись наступного ранку, він уже не пам'ятав про це запитання. На душі було ясно і легко. Згадав у ліжку про перший вчорашній поцілунок, і солодко підгнув коліна.

Оце і є життя! Чого ще не вистачає Борисові? Світла кімната, бібліотека на всю стіну, на інших стінах — портрети корифеїв театру, на столі в стаканчику пучечок пахучого бузку, як символ спокою і щастя. Борис чує, як у сусідній кімнаті хазяйка подзенькує посудом, готує сніданок. Гаразд! Залишається включити рупор, зробити зарядку, потім вмитися до пояса і снідати.

Випивши чашку какао і скупивши смачну цигарку, Борис п'яніє від задоволення. Чого можна ще бажати?

Раптом він згадав, як неспокійно і насмішкувато поблискували вчора очі Катерини, коли він оповідав їй про життя в містечку. Згадавши це, Борис замислився. Катерина була йому незрозумілою.

Цілі дні вони не бачились. Борис ішов з ранку на репетиції, які іноді затягались до самого вечора.

Катерина ж літала райпарткомівською машиною по колгоспах району, нашвидку писала статті, виступала на перед-

виборних мітингах, вела комсомольську політшколу, працювала у військовому клубному гуртку.

Над життям ніколи було особливо роздумувати. Насідали на неї думки лише після дощу, коли в очищеному дзвінкому повітрі ставали чутні гудки далеких поїздів. Ці гудки дівчина слухала, як зовучий голос якоїсь великої людини, що кликала її в нові краї і землі, до нових людей, до нового життя. Тоді уява Катерини вимальовувала чудесний Далекий Схід, бурний, киплячий Комсомольськ на Амурі і славне море Байкал на путі до нього.

Тільки по вихідних Катерина зустрічалася з Борисом опівдні біля готелю. Вони, взявшись за руки, ішли вуличками міста в ліс, на луки. Люди дивились на них з вікон, із воріт і радісно проводжали чистими людяними посмішками, мов би хороших дітей.

В лісі бавилися, жартували до нестями. Часто розлучалися тільки для того, щоб потім згукуватися, ловити одне одного. Дівчина любила ховатись за густими кущами; Борис же, розгледівши її, кидався ловити, а вона з шурхотом пірнала в зелень. І так бігали обое, поки, радісно втомлені, задихані падали десь на лісовій поляні, налитій, мов зелений келех, янтарним сонцем, і віддихувались.

Потім Борис назбирував цілі букети квітів, насипав їх у пелену Катерині і, беручи по одній, пояснював:

— Оце степові гіацинти — ніжноголубі, це майник з колосками пахучого білого цвіту, це адокса, а це весняна крупка...

Катерина уважно слухала його, а потім перебивала:

— Ти чув: від нас іде сім хетагуровок?

— Хетагуровки? — зводив брови Борис. — Ну й хай ідуть. Чого це ти зараз про них говориш?..

Після цього розмова надовго завмирала.

Якось увечорі вони сиділи в скверіку. Ідучи з ідальні, співали червоноармійці, стрясаючи повітря могутніми голосами.

Катерина відбивала ногою такт пісні.

— Прекрасно співають, — мовила вона.

— Грубувато, — відзначив Борис. — Якби туди альтів. А взагалі, я більше люблю тишу.

І він оповідав, як хороше жити в такому тихому містечку, в зручній квартирі, де надзвичайно підвищується працездатність людини, і де можлива справжня творчість.

— Хто це сказав, — перебила його Катерина, — що творити можна лише в огні?

— Це ти сама вигадала.

— Невже?

Довго мовчали. Катерина замріялась і, посміхнувшись, зітхнула:

— Поїхати б на Далекий Схід.

— Що ти? — стривожився Борис.

— З хетагуровками.
— Там без тебе єсть ...
— Що єсть?— не дала доказати Катерина.— Тобі, певно, хочеться, щоб хтось за тебе будував, хтось тебе охороняв! А твій обов'язок ...
— Не говори, любя, красиво. Ти просто хочеш подорожувати,— сказав Борис, і від гострого сухого погляду Катерини знітився.

Наступного вечора Борис сидів на пам'ятному човні, а Катерина лежала засмучена, поклавши голову Борисові на коліна. Він хотів поцілувати її, дівчина одвела голову:

— Не цілуй в губи.

— А в щоки?

— В щоки можна.

Повільно цілував, впиваючись їй в щоки, в очі, в шию і не пам'ятав, скільки минуло часу — хвилини, години, чи може вічність.

Раптом Катерина зірвалась на ноги, гнівно крикнула:

— Не цілуй мене!

І, закривши лице руками, заридала. Вона плакала довго. Борис безпомічно гладив її плече, і не знав, що діяти.

Раптом вона рвучко обернулась до нього, охопила шию і жарко зашепотіла:

— А все таки... я люблю тебе!.. хоч ти й... не розумієш мене!

Притиснулася гарячою щокою до його грудей:

— Любий мій!

До болю поцілувала і втекла.

...Удосвіта вона виїхала на вокзал, де збирались хетагуровки.

Дорога іде в сутінках. З одного боку смуга соснового бору, крізь нього просвічуються розлогі зелені луки, по яких ще з ночі бродять колгоспні череди.

По другий бік — густий листяний ліс, над верховіттям його рожеве небо, сонце скоро-скоро зійде, а може й зійшло вже за лісом. Ліс сповнений цювання, тьохання, чиркання, дзвінкого і милозвучного, як тисячі срібних струмочків.

І раптом — наче міраж: ліс кінчився, перед очима відкривається голубий світ-океан, повітряний, легкий, весь у світлих дрижачих тонах. Синюватий дим з хат і з вогнищ, якими обкурюють розлогі плантації, затопив долини, злився з голубими полями, а їхня голубінь плавно переходить в далекі сизі узгір'я, зливається з небом. І в людини таке враження, ніби піднялася вона високо над землею, почала уходити в небо.

Вогнем заблищали заплакані очі Катерини, щоки взялися

темним рум'янцем. Думки про Бориса поступились перед ширшими думками—про далеку дорогу, ваблячу своєю невідомістю. Як зустріне її нове життя, позне боротьби й горіння?

Дівчина вчула себе гордою і сильною.

Коли проїздили повз пам'ятник загинулим партизанам, що стояв над шляхом, Катерина встала з візка, підійшла до сього каменя, як тоді, коли їхала в містечко. І як тоді знову намагалася знайти імена убитих.

Постоявши хвилину в задумі, дівчина сміливо рушила вперед по росяній траві в такт стукові коліс.

А Борис, дізнавшись ранком, що Катерина виїхала, морочманілий приплентався на берег озера, довго блукав тут, потім сів на старому перекиненому човні. Зненацька у вічі кинувся надпис, зроблений ним тоді, увечорі:

„Нехай живе життя!“

Тепер почорнілі від дощу різьблені літери звучали якось особливо.

Актор встав і, спотикаючись, підійшов до озера.

У ньому він побачив себе, пусте сине небо та нерухомі віти верб.

Харків, 1933 р.

Давид Каневський

Я сьогодні був у лісі
до вечірньої зорі.
Не подумай, що навмисне
заховався від людей.
Я сьогодні був у лісі,
бо раптово спостеріг:
На деревах мого віку
грає листя молоде.
А ми з ним іще відколи —
ми з дитячих років з ним,
Тільки сонечко пригріє,
вірну дружбу ведемо.
На зубчастій передачі
перших пролісків весни
В мене серце мимоволі
заходило ходуном ...
Ти напевне хочеш знати, —
бо й з тобою я дружив, —
Як мене зустріла зелень,
що промовив ранній ліс.

Ось поглянь — подарували
двох живісінських вузів,
Квіти, зяблика, синицю —
все додому я приніс.
Зараз прийдуть піонери,
і спитають іронічно:
Чом у день такий чудовий
в тебе довга борода?
Я скажу, що не голився,
був у лісі ... Крити нічим,
І веселим піонерам
свою здобич передам.
Тільки проліски залишу, —
може й зовсім буде гарно
І від тебе неможливий,
неймовірний прийде лист,
І тоді я поголюся,
і посвідчить перукарня,
Чом такий ретельний хлопець
цілий місяць не голивсь.

Харків, 1933 р.

М. Ю. Лермонтов

* * *

Дубовий листок одірвався од рідної віти,
І в степ закотився, жорстокою бурею битий;
Засох і пов'янув він з холоду, спеки та горя;
Аж ось докотився поволи до Чорного моря.

Край Чорного моря чинара стоїть молода;
Милується з вітром, зеленими вітами грає;
На вітах зелених гойдаються райські птиці
І красно співають про славу морської цариці.

Припав мандрівець до коріння високої кралі;
Притулку на час він благає в глибокій печалі
І каже він так: я дубовий листочок самотній,
Дочасно дозрів я в країні моїй непривітній.

Я довго по світі блукав без мети сиротою,
Засох я без тіні, змарнів я без сну та спокою.
Прийми нещасливця між листя своє смарагдове,
Тобі не одне я повім повідання чудове.

Пощо ти мені? — молода відрікає чинара, —
Ти жовтий, брудний, — і синам моїм свіжим не пара.
Ти бачив багато — то нащо мені небилиці?
Мені вже і райські давно надокучили птиці.

Иди собі далі, мандрівче, тебе я не знаю!
Я сонцеві мила; для нього я квітну і сяю;
По небу я віти розкинула тут на дозвіллі;
Коріння мое у холодній купається хвилі.

Переклав В. Свідзінський.

Н. М. Язиков

ПЛОВЕЦЬ

Непривітне наше море,
Все шумить і ночі й дні.
Полягло чимало горя
На його зловіснім дні.

Сміло, браття! Непохилий
Я поставив парус мій.
Полетить на дальні хвилі
Човен крильний і прудкий.

Хмари мчать у даль юрбою,
Вітер б'є з хиткої тьми.
Буде буря: у двобої
Помужнієм з нею ми.

Сміло, браття! Злива хляне,
Море хвилю підведе,
Вище вал сердитий встане,
А безодня упаде.

Там за віддалю негоди
Єсть блаженна сторона:
Не темніють неба зводи,
Не проходить тишина.

Та туди виносять хвилі
Тих, хто серцем молодий...
Сміло, браття! Непохилий
І незламний парус мій.

Переклав Валентин Бичко.

А. І. Полежаєв

ПІСНЯ

Нащо задумливих очей,
Красуне, з мене не спускаєш?
Нащо вогнем твоїх речей
Лиш серце страдницьке стискаєш?
Не пригортай мене, молю,
У забутті, в знеможі милій,—
В скорботні груди, крім жалю,
Нічого ти вдихнути не в силі!
Мене не здатні воскресить
Твої закохані цілунокі:
Не можу я тебе любити
І не мені весни дарунки!
Я знав кохання, сам кохав,
Зів'яв на лоні насолоди

І в хмарнім серці поховав
Гіркого щастя мертві годи.
Зірвав зарано ніжний цвіт,
Все розгубив, віддавши розі,
Колишніх дум, колишніх літ
Ніщо земне вернуть не в змозі!
Мені ще мила дів краса
І полум'яні світлі зори,
Та в серці пустка не згаса,
І совість мучать злі докори!
Ти ще полюбиш, друже! З ним
Ти знайдеш щастя — не зі мною...
О, жах незмірний — бути живим,
Напівзруйнованим труною!

Переклав Мирон Степняк.

Всеволод Рождественський

ШЕВЧЕНКО НА КАСПІ

Третій день ідуть зі сходу тучі,
Наступа гроза з усіх сторін,
Пробелькоче грім, і знову мучить
Спека зла долин руду черінь,
Та збігає на пісок колючий
Хвиль зелених слюдяна ятрінь.

Тануть пасма голубого диму...
Хоч би крапля на суху траву,
Хоч би вітер — в тишу несходиму —
Склав у брижі мертву куряву!
Та дарма... Гроза посушно грима,
Не змочивши землю неживу.

Босоніж, на зібганій шинелі,
З бритим тім'ям, втомлений чолом
Він сидить один в сумній пустелі,—
Сиві брови сходяться крилом,
Налилися очі невеселі
Синюватим Каспія стеклом.

Перед ним, в вухатім малахаї
Кадирбай, з ним подруга — домбра.
Тихо струн торкнувся — і зітхає
Тугою сестра його стара,
Стежить він, як рветься й застигає
Берега розмоклая кора.

„Ти хоч пісню починай поволі,
Друже мій,— я заспіваю теж.
Я не можу звикнути до неволі,
Каспій очі ріже, сум без меж.
Брате, грай! В оцій проклятій солі
Без душі, без пісні пропадеш!“

І казах дзвінкий підносить голос...
Звук неначе квітка вироста,
А в ковпак повитий туго волос
Стрекотить, летить за ним,— а там
Серце домбри ніби розколось,
Струнний грім урвавсь, зарокотав.

Про верблюдів, степові криниці,
Темні хмари, тирсу степову,
Про казашку тиху, смуглолицю,
Череду, рожеву куряву,
І про те співав, що воля сниться
Вигнанцю — вночі і наяву.

А слухач, на простір моря тужний
Надивившись доп'яну за день,
Люльку погасив, і в пісні дружній
Чує смуток київських пісень—
України смуток одчайдушний
Десь під цвітом яблунь і вишень.

Чи хатина білочола снілась,
Чи верба війнула холодком —
Серце розривалось, зупинилось,
Плакало, немов дитя смерком,
І сльоза олов'яна котилась
В вусах, запорошених піском.

Сіло сонце, танула музика,
Пахнув степ в вечірній тишині,
І немов пташині тихі крики
Звуки домбри вмерли вдалині,
І горніст заграв в казармі дико —
Тоскний відгук в спогади сумні.

З російської переклав
Терень Масенко.

Іван Балака

ШЕВЧЕНКО ПРОТИ ПОЛЬСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

В ряді своїх безсмертних творів Тарас Григорович Шевченко оспівав славу боротьбу українського і російського народу проти своїх віковичних ворогів — польської шляхти і німецьких псів-ридарів, що намагалися загарбати землі українського і російського народу та уярмити народ. Найвизначнішим твором, спрямованим проти польської шляхти, є історична поема „Гайдамаки“.

Щоб краще зрозуміти цей видатний твір, треба згадати ту конкретну історичну дійсність, на тлі якої розгорнулася боротьба українського народу проти польської шляхти.

XVIII століття для Правобережної України, де особливо було багато польських поміщиків, знаменується могутніми селянськими революційними вибухами, спрямованими, насамперед, проти польської шляхти, а також українського поміщицтва. Найбільшого розмаху набрало повстання 1768 року, що зветься в історії Коліївщиною. Передумовою цього повстання були хижацькі грабунки селянства, каторжна панщина, панське свавілля, нелюдські здирства, нестерпна колонізаторська політика польських магнатів та національне і релігійне пригноблення українського селянства. Все це викликало обурення і криву помсту пригнобленого народу проти своїх гнобителів.

Повстанці били шляхту, захоплювали міста, руйнували і палили замки. Повстання ширилось щодня. По багатьох місцях Київщини почали організовуватись місцеві повстанські загони. Повстанці, озброєні кілями, косами, вилами нещадно винищували шляхту. По різних кутках Правобережжя з'явись місцеві гайдамацькі ватажки: Залізняк, Гонта, Бондаренко, Швачка, що так ушлякнений народом в піснях, як непереможний борець проти шляхти. Ці події сильно похитнули шляхетську Польщу.

Ця яскрава, разом з тим різноч., картина грізної розправи українського народу над своїми віковичними ворогами — польською шляхтою з особливою силою і художньою виразністю змальована рукою великого співця поневоленого люду Т. Г. Шевченка.

Епопею вибуху селянського гніву, соціальної помсти пригноблених мас Т. Г. Шевченко змалював згідно з духом часу і настроями народу, саме так, як ішло з глибокого народного середовища розуміння боротьби покритих проти панського свавілля, як помсту народу за неволю, за знущання. В поемі найбільш яскраво і найбільш повно відбито народне горе, народні думи і народні надії.

Джерелами, якими користувався поет при створенні своєї поеми, були перекази старих людей, зокрема оповідання про Коліївщину діда Тараса Григоровича — Івана.

В передмові до поеми „Гайдамаки“ поет про це говорить так: „Про те, що діялось на Україні 1763 року, розкажу так, як чув од старих людей, надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого“.

На Звенигородщині, де жив у дитячі роки Т. Г. Шевченко, широко був розгорнутий гайдамацький рух. В Кирилівці і в інших сусідніх селах: Вільшані, Будищі і ще визначніший в історії Коліївщини — Лисянці, „де ходили гайдамаки з святими ножами на ті шляхи, що я міряв малими ногами“, сильно жили спогади про гайдамаччину. А в той час, коли жив поет, ці спогади були ще живі, яскраві. Багато було свідків і учасників Коліївщини. В самій Кирилівці жили ще старі люди, що були свідками і брали участь в цих подіях. Сам дід Тараса Григоровича Іван брав участь в гайдамацькому русі.

З поеми видно, як міцно жили перекази про Коліївщину в Кирилівці, з яким інтересом до цих оповідань ставились селяни і як високо цинив оповідання свого діда та старих людей поет:

Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітні очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось.

Все це лишало незгладні сліди в чутливій душі поета.

І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти захочав
В голові столітній ту славу козацю:
Я її онукам тепер розказав.

Грізну розправу народу над своїми гнобителями з колосальною силою втілено в поемі „Гайдамаки“, картини якої освітлені пожежами панських маєтків, окроплені морем шляхетської крові, заповнені відважними подвигами народу. Грізні вигуки Галайди: „Помсти ляхам, помсти“; „Мўки ляхам, мўки“; веселі пісні кобзаря серед моря крові свідчать про розмах помсти народних мас над своїми ворогами. Уславлення поетом розправи над гнобителями говорить про ненависть поета до ворогів українського і російського народу.

Шевченко майстерно подав в своїй поемі сильні образи і яскраві, високохудожні картини боротьби поневоленого народу. З великою силою зображує поет народних героїв, ватажків повстання Максима Залізняка і Івана Гонту.

Але найулюбленіший образ поета це безбаченко, наймит Ярема. Поет зумів яскраво показати, що породило в Яремі таку ненависть до гнобителів, що дало йому непереможну силу волі і яку роль відіграв Ярема в повстанні.

Образ Яреми вражає безстрашними подвигами, своєю незламною міццю, своєю безмежною любов'ю до свого народу. У відповідальний час для народу Ярема, як великий патріот свого народу, кидає свою кохану Оксану і поспішає на війну з соціальними й національними гнобителями — польською шляхтою, і стає непоборним воякою.

В образі Яреми поет, поруч з соціальними мотивами, втілює особистий мотив — любов Яреми до Оксани, але це сплетіння соціальних і особистих інтересів підкорене соціальним мотивам. Вбивство титаря, знущання конфедератів над коханою Яреми Оксаною ще більш підсилює ненависть до гнобителів.

Образ Яреми це справжній образ народного героя, перед яким тремтіла гоноровита, але боягузлива польська шляхта.

Той Галайда — мій Ярема!..
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила: кати ляхи
Трусилися, мліли,
Як хто скаже про Галайду.

Образ, наруги, насильства, експлуатація, що зазнавав Ярема — це типові явища, що їх зазнавали пригноблені від гнобителів.

У Вільшані шляхтичі знущаються, вимагають грошей, а потім вбивають титаря і крадуть його дочку Оксану. Таке свавілля часто траплялось в ті часи. Не менш вражає сцена, де поет показує як шляхтичі вдираються до корчми, п'ють, їдять, знущаються над шинкарем та ще й вимагають від нього грошей. Тут поет показав, що шинкар-єврей — це експлуататор наймита Яреми, але й сам шинкар зазнає знущання від польського пана.

З великою художньою силою і правдивістю змалював поет картини „Свято в Чигирині“, „Треті півні“. У цих картинах з усією силою розкривається хід підготовки розправи, грізного селянського повстання над своїми гнобителями. „Проти ночі Маковія в темному гаї збиралися запорожці і гайдамаки нести кару ляхам, з ножами святими сю ніч погуляти“.

Устами кобзаря, співця натхненника повсталих мас, — надія всіх народних дум і звичаїв, — передає поет настрої повсталого селянства, що мріють „з ножами святими цю ніч погуляти, ляхів погойдати“. Кобзар розповідає, як Чорним шляхом з гайдамаками іде Залізняк, щоб ляхів покарати.

Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.

Сигнали до повстання, мрії про розправу над гнобителями наймита Яреми відображено в картині „Треті півні“. Ідучи в загін гайдамак, в латаній свитині, з „свяченим“ в руках, розлучившись з своєю коханою Оксаною, Ярема мріє про те, як треті півні заспівають і пекельне свято по всій Україні цю ніч зареве і потече багато, багато шляхетської крові.

Важко уявити собі сильніший розмах помсти народних мас над своїми гнобителями, як картини „Галайда“, „Бенкет у Лисянці“ освітлені пожежами панських маєтків, забарвлені морем шляхетської крові:

Горить Сміла, Смілянщина
Кров'ю підпливає,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси ...

Бажанню помсти над катами народу не було меж. „Ярема — страшно глянуть, по три, по чотири так і кладе“. Могутнім закликом до помсти над шляхтою лунають його слова: „Кари ляхам, кари“.

В картині „Гупалівщина“ поет підкреслює, що все селянство повстало проти свого ворога „жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки“.

Так розправлявся народ з своїми віковичними ворогами, польською шляхтою.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли;
Трохи не рік шляхетською
Кров'ю напували
Україну.

Всупереч деяким історикам, поміщикам, урядовим колам, що кваліфікували коліївшину як розбій, як бунт холопів, Т. Г. Шевченко широко і глибоко показав не тільки картини розправи народу з своїми гнобителями, а і розкрив ту конкретно-історичну дійсність, ті соціальні пружини, що двигали цей рух — безпросвітну експлуатацію, насильства, наруги, панське свавілля, вбивства та національний і релігійний гніт збоку польської шляхти. Все це призвело до повстання і жорстокої розправи селянства з гнобителями на Правобережній Україні, яка довгий час була підвладна Польщі, і де найбільше лютувала сваволя польської шляхти.

Але Шевченко виступає не взагалі проти поляків, а проти польської шляхти, як гнобителів українського народу.

Жорстокість, подана в описі картин помсти, з'являється наслідком правдивого зображення ненависті і помсти пригноблених гнобителям, і вона ще сильніше підкреслює силу і розмах повстання. Цим і пояснюється добір яскравих образів: кров, пожежа, пекло і інші.

Належну відплату українського народу польській шляхті поет показує і в інших творах. В поемі „Тарасова ніч“ поет змалював Переяславську битву українського народу з польською шляхтою 1630 року, в якій український народ розгромив польське військо і забрав гармати та все військово добро.

В поезії „Швачка“ поет уславлює гайдамацького ватажка Швачку, який 1768 року особливо нещадно громив шляхту. Про нього лишилися спогади в народі, як про людину надто сильну і страшну для ворогів.

Подивися, що той Швачка
У Фастові діє.
Добре діє у Фастові,
У славному місті,
Покотились головоньки —
Не сто та й не двісті,
А із тисяч шляхетська
Кров почервоніла.

В творі „Варнак“ старий дід розповідає, як він з повсталим селянством помстився над своїми гнобителями — шляхтичами. Він виріс у панських покоях, куди взяла його пані на вигранку своїм синам; вивчили його грамоти, просив

волі, але йому її не дали. Працював на панщині і хотів оженившись з сусідською наймичкою, але її покритою пустив молодий пан.

В час весілля паничів Варнак з повсталими селянами помстився над своїми гнобителями — шляхтичами. „Я різав все, що паном звалось без милосердя і зла“, — каже він.

Але Шевченко зовсім інакше ставився до трудящих пригноблених поляків. У творі „Полякам“ Шевченко говорить, що боротьба повстала через „неситих ксьондзів та магнатів“, що саме їм потрібно було в їх гнобительських інтересах нацьковувати один народ на другий. Шевченко приятелював з польськими революціонерами, як Б. Залеський та інші. Шевченко добре був обізнаний з творами Міцкевича і високо цинив їх.

Польські революціонери ширили і популяризували серед трудящих поляків твори Шевченка, революційні легенди про нього, вшановували роковини смерті поета. Ось що говорить про Шевченка в статті 1911 року, вміщеній у варшавській пресі, Тадій Михальський:

„Не треба ставити йому за зле острих не раз виступів проти шляхти польської на Україні. Варварські то були часи. Справедливість наказує визнати, що в тодішніх польсько-українських відносинах багато було вини по стороні поляків“.

Отже, як бачимо, могутні твори Шевченка спрямовані проти поляків-гнобителів, а не поляків взагалі.

З великою ненавистю обрушується Шевченко проти споконвічного ворога російського і українського народів — німецьких псів-рицарів, що намагались встановити своє панування на Сході, загарбати землі прибалтійських народів.

Відображення протесту проти німецьких загарбників-рицарів, проти німецького засилля знаходимо в ряді творів Шевченка. Яскраво це видно з послання „І мертвим і живим, і ненарожденим землякам моїм“.

В цьому творі поет гостро виступає проти колонізації півдня України німецькими багатіями, що провадилась за часів Катерини II: „І на Січі мудрий німець картопельку садить“. Поет пригнобленого, зuboженого селянства з великим гнівом показує, як замість місцевого збезземленого селянства, уславлені і омиті кров'ю українського народу запорізькі плідючі землі були віддані в повне володіння чужинцям — багатіям німцям. Навіть найуславленіший в народних піснях, переказах острів Хортиця заселений німецькими багатіями.

Поема „Єретик“ написана поетом 1845 року і на сьогодні так свіжо і з такою ненавистю показує політику німецьких псів-рицарів, що весь час намагались поневолити чехо-словацький народ.

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слав'ян роз'єднати,
І тихо-тихо упустила
Усобиш люту змію.

На тлі шаленого розгулу, розпусти попівсько-феодалської верхівки Шевченко з великою любов'ю підносить чеського ученого Івана Гуса, що не боявся ні вогнища, ні найлютіших мук, мужньо боровся проти німецького засилля, проти свавілля римського папи та католицької церкви.

Слава тобі любомудре
Чеху - слав'янине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді...

Як істинний патріот свого народу Шевченко гостро виступає проти безглузлого рабського наслідування в мистецтві і культурі німцям, що затримувало розвиток матеріальної і духовної культури, що ображало національну гордість російських народів.

Надто яскраво це видно з листа до Осіпова 1856 р., де поет говорить:

„У нас есть шишка предпочтения немцев всему отечественному; например, старик Мельников так и умер в забвении, построивши единоверческую церковь во имя св. Николая на Грязной улице, а Сенат поручили выстроить какому-то инженеру Шуберту; проект же Мельникова, великолепнейший проект, нашли неудобноисполнимым. Диво, да и только! Если случится вам быть в Киеве, обратите внимание,— что я говорю внимание?— взгляните на институт благородных девиц. Казармы, да еще самые неуклюжие, а местность самая восхитительная, и так бесчеловечно обезображена и тоже инженером. Да и мало ли у нас на Руси подобных немецких безобразий, а уже мы, славу богу, и не варвары готических времен...“

Як бачите, поет гостро виступає проти німецького засилля — Бенкендорфів, Дубельтів, що затримували зріст російського народу, що перешкоджали розвиткові талановитих російських людей і навпаки поет гаряче підтримував все прогресивне, все передове, що несла західно-європейська культура, що могло стати на службу російським народам.

Так само, виступаючи проти німецьких псів-рицарів, багатіїв, експлуататорів, Тарас Григорович Шевченко гаряче любив трудящих німців, що видно з його щоденника і повістей.

В умовах тієї темної кріпосницької епохи, безпросвітного соціального, економічного і національного пригнічення визвольні твори поета мали колосальне значення. Вони нагадували новим поколінням відважну боротьбу їх батьків, дідів проти шляхти і інших іноземних загарбників.

Поемою „Гайдамаки“ та іншими творами поет дав великої художньої виразності і соціальної гостроти матеріал в руки покріпаченого селянства, який потрібний був для кращого усвідомлення долі і розуміння боротьби з гнобителями.

Поет просто, доступно, зрозуміло для селянства розказав, як в ті часи жив народ, як боровся народ за свою волю. Показуючи епізоди боротьби народу з шляхтою, Т. Г. Шевченко нагадував народів, як треба любити свою вітчизну, як треба боротись з віковичим ворогом українського і російського народу — польською шляхтою і німецькими псами-рицарями.

Ось чому поміщицтво, а особливо дворянська польська критика з такою ненавистю зустріли поему „Гайдамаки“. Ось чому цензурний комітет царської Росії так довго маринував, викреслював, виправляв відповідні місця в поемі „Гайдамаки“ і ледве дав дозвіл на її випуск.

Про вихід поеми „Гайдамаки“ у світ 1841 року поет так говорить: „Было мне с ним горе; насилу выпустил цензурный комитет: возмутительно да и кончено; насилу кое-как я их уверил, что я не бунтовщик“. Зрозуміло,

що панки поміщики вбачали в поемі нову пропаганду гайдамаччини: тому так гостро виступали проти цього твору.

Твори і постать поета - революціонера демократа завжди турбувала панів поміщиків. Недаром після похорону Т. Г. Шевченка під Каневом, серед місцевих поміщиків виникла легенда, що нібито прихильники поета готують нову гайдамаччину, що призначені для цього ножі до слушного часу закопані в його могилі і що незабаром настане час, коли, як і раніш, будуть різати панів. Ця легенда приводила в жах поміщиків.

Про те, що „не було супокую панам від Тараса живого, немає одпочинку їм й від мертвого“, свідчить лист поміщика Парчевського до ген.-губернатора Васильчикова 12 липня 1861 року: „Місто Канів є центр змови проти поміщиків, а Корсунь — підручне місце. Є дуже діяльні агенти між послідовниками Шевченка. Ми на вулкані“.

Про безмежну любов покріпаченого селянства до великого поета свідчать спогади друга Т. Г. Шевченка, художника Г. Честахівського. „Про Тараса знає вся кріпацька Україна, що він був її заступником, що він улягся коло Канева. Приходять люди з слобід вклониться його могилі. Я часто застаю коло могили простих слобожан: стоять знявши шапки... так ніби у цій могилі закопана остання надія їх на кращу долю“.

Такий жах наводив Т. Г. Шевченко і його твори на гнобителів, такою безмежною любов'ю користувався поет у пригноблених.

„Гайдамаки“ та інші твори Т. Г. Шевченка ще й тепер з усією силою і свіжістю нагадують польським панам і німецьким фашистам, що мріють про захоплення Радянської України, про відрив її від великого Радянського Союзу, історію відважної боротьби українського і російського народу проти свого віковичного ворога.

Т. Г. Шевченко, як справжній патріот своєї вітчизни, навчав безмежно любити свою батьківщину і непримиренно ненавидіти всіх тих, хто пригноблював народ.